

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Дьячук С.В.

старший викладач,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут

імені Ігоря Сікорського»

І. Я. ФРАНКО – ПЕРШИЙ ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК

Іван Франко – не лише видатний письменник, публіцист, громадський діяч, а ще й учений з широким спектром наукових інтересів: він залишив нам ґрунтовні праці з філософії, етнографії, мовознавства та літературознавства, економіки, психології. А ще І. Франко був невтомним збирачем і дослідником української народної творчості. Його праці з фольклористики, зокрема дослідження народних пісень, казок, легенд та ін., не тільки не втратили актуальності в наш час, але, навпаки, потребують детального вивчення і нового прочитання.

У світлі останніх суспільно-політичних подій у нашій державі особливої актуальності набуває проблема виховання «української людини» – патріота з яскраво вираженою національною ідентичністю. І проводити таке виховання слід як у дитячому садку та школі, так і в сім'ї – осередку, в якому закладаються основи світогляду і менталітету, у тому числі й національного. Останнім часом серед професійних педагогів і національно свідомих молодих батьків усе більшої популярності набувають виховні традиції української етнопедагогіки – педагогічної галузі, яка охоплює емпіричні педагогічні знання, навички, досвід українського народу. В етнопедагогічній практиці значне місце посідає фольклорна спадщина, зокрема усна народна творчість: приказки, прислів'я, пісні, казки, легенди, молитви, замовляння, загадки. Не тільки закладений у них зміст, але також їхня форма і властиві рідній мові ритміка, мелодика формують у дитини відчуття приналежності саме

до цієї етнічної спільності. Не буде перебільшенням сказати, що народна творчість була неписаним підручником з педагогіки.

Використання фольклору в сучасному виховному процесі може бути достатньо ефективним лише за умови всебічного ознайомлення з його особливостями, виховними можливостями та механізмами впливу самих вихователів, учителів, батьків. Деякі фольклорні жанри досі залишаються недооціненими, і, відповідно, їхній виховний потенціал використовується не в повній мірі. Це стосується, зокрема, народних загадок.

Отже, розглянемо внесок І. Франка в дослідження українських народних загадок і, зокрема, запропоновану ним класифікацію загадок та характеристику їх змісту та образів з огляду на особливості первісного світогляду давніх українців.

«Загадка (від «гадати» – думати, вгадувати) – жанр фольклору, дотепне запитання, часто у віршованій формі. Загадка вживається не лише для активізації пізнавальних можливостей дитини (та й дорослих), практикованої етнопедагогікою, чи гуртової розваги, а й почасти містить у собі філософський зміст» [1: 271]. Перші збирачі та видавці українських загадок – Г. Ількевич, О. Семеновський, М. Номис, П. Чубинський. Перша наукова праця, присвячена українським загадкам, належить І. Франкові: це незакінчена стаття «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних», яку вперше було надруковано в часописі «Зоря» у 1884 р. Серед сучасних дослідників цього унікального фольклорного жанру слід відзначити Г. Онищенка, який вивчав мовну структуру українських загадок [2], Н. Салтовську (досліджувала поетику народних загадок) [3], О. Смольницьку (описала архетипні системи в загадках) [4].

На жаль, інші особливості українських народних загадок ще й досі недостатньо досліджені сучасними фольклористами, і, відповідно, їхній виховний потенціал не використовується в повній мірі. Як правило, сучасні педагоги здебільшого застосовують загадки лише як розважальний елемент виховного процесу, недооцінюючи їх глибинний філософсько-пізнавальний зміст, що несе важливу інформацію про світоглядні та ментальні особливості українців. У зв'язку з цим надзвичайно цікавою є вищезгадана праця І. Франка «Останки

первісного світогляду в руських і польських загадках народних», у якій автор уперше подав логічну і науково обґрунтовану класифікацію народних загадок [5].

За основу своєї класифікації загадок як одного з найдавніших фольклорних жанрів І. Франко взяв первісні релігійні уявлення давніх слов'ян (анімізм, зооморфізм, антропоморфізм). Першими, на думку дослідника, виникли анімістичні загадки.

Анімізм (лат. *anima* – душа або *animus* – дух) – це віра в існування душ та духів як першооснови всього суцього, яка базується на уявленні про природу як живу істоту [1; 42]. Анімізм є основою міфологічного світогляду. До анімістичних загадок належать ті твори, в яких неживі предмети представлені в персоніфікованому вигляді, тобто «в котрих речі мертві, як, напр., сили і явища природи або знаряди і витвори праці людської, представлені як істоти живі, в виді звірячим або людським» [5; 335]. І. Франко наводить приклади таких загадок. «Тато високий, мама широка, син кучерявий, а невістка сліпа»: тут «тато» – це небо, «мама» – земля, «син» – вода, «невістка» – ніч. «Сидить півень на вербі, пустив коси до землі» – у цій загадці небо постає в образі так званого світового дерева. Цікавою є персоніфікація сонця у вигляді жінки («панни») в загадці про сніг, мороз і сонце: «Летить птиця без крил, паде без ніг, зварив кухар без вогню, з'їла пані без рота».

Друга група загадок, яку виокремлює І. Франко, пов'язана з зооморфними уявленнями давніх слов'ян. Зооморфізм (від грец. *zoon* – тварина і *morphe* – форма) – це форма первісного релігійного світогляду, яка полягає в наділенні людей якостями тварин, цей термін також часто використовується для позначення уявлення богів в образах тварин, а священних тварин – як утілення сутності богів. Зооморфізм тісно пов'язаний з тотемізмом (одж. *ot-totem* – його рід) – вірою в існування кровних (родинних) зв'язків між певною групою людей (рід, плем'я) і певним видом тварин чи рослин. І. Франко наводить приклади зооморфних загадок, у яких зооморфні образи пов'язані з культом птахів. «Сидить півень на осиці, підняв догори косиці»: тут вогонь і дим асоціюються з півнем. «За горами, за лісами золота квочка золоті курятка водить»: місяць і зірки постають в образах квочки з курчатами. Ніч

постає в образі корови («Чорна корова всіх людей поборола»), місяць – в образі теляти, вола чи барана («Золоте теля то худіє, то тиє», «Лисий віл крізь ворота дивиться», «Ціле оболоння овець, а між ними ріжкатий баранець»). Цікаво, що символами природних явищ у більшості зооморфних загадок виступають лише свійські птахи і тварини. І. Франко пояснює це тим, що «ті звірі, з котрими чоловік найближче живе, котрих вдачу найліпше знає, і котрі заразом, як нас поучає порівнююча історія первісних релігій, займали найбільше місце в первісній культурі звірів (зоолатрії), спільним в більшому або меншому розмірі всім народам на певнім ступні розвою духового» [5: 340].

Третя група, яку виділяє у своїй праці І. Франко, – це антропоморфні загадки. Антропоморфізм (грец. *anthropos* – людина і *morphe* – форма) – наділення предметів природи, міфічних істот людськими рисами та якостями.

У загадках цього типу природні явища та реалії порівнюються з людьми та людськими стосунками. Так, у загадці «Тато високий, мама широка, син кучерявий, а невістка сліпа» відображено родинні відносини: тато – це небо, мати – земля, син уособлює воду, а дочка – ніч. Зоря (вечірня, ранкова) звичайно асоціюється з образом вродливої дівчини, богині: «Зоря-зоряниця, красная дівиця, ключі погубила, сонце вкрала». Вогонь порівнюється з батьком, дим – із сином: «Ще ся батько не народить, а вже син по світі ходить». Хоча в антропоморфних загадках також є відгомін анімістичних уявлень, однак цей тип загадок виник пізніше, ніж загадки анімістичні. Про це свідчать присутні в них алюзії на більш сучасні суспільні відносини та явища, віддалені від первісної міфології.

На думку І. Франка, усі інші типи загадок виникли вже пізніше. «Більш сучасні» загадки, можливо, й цікавіші та різноманітніші з лінгвістичного погляду, однак саме найдавніші загадки несуть у собі елементи первісного світогляду, міфологічних уявлень наших предків: «Язикова сторона тої групи загадок не представляє спосібності до ніяких значніших уваг, уже хоч би для того, що вони по більшій часті дуже прості, що майже нічого або дуже мало в них полягає на самих виразах, а зате все майже на протиставленні двох відмінних від себе світоглядів.

Інші, пізніші і штучніші, загадки суть далеко цікавіші під взглядом мови і фразеології...» [5; 346].

Отже, запропонована І. Франком класифікація народних загадок є логічно вмотивованою і науково обґрунтованою, тому вона не втратила своєї актуальності й до сьогодні. На нашу думку, давні народні загадки доцільно використовувати в навчально-виховному процесі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Як довів у своїй праці І. Франко, такі загадки мають просту будову, не відзначаються складністю лексики та фразеології, проте становлять велике пізнавальне значення, оскільки містять цікаві міфологічні уявлення наших предків про світобудову, природні явища.

Список використаних джерел:

1. Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – Київ: Академія, 1997. – 749 с. – С. 271.
2. Онищенко Г. А. Мовна структура української народної загадки (семантичний і синтаксичний аспекти): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Геннадій Анатолійович Онищенко; В.о. Дніпропетр. нац. ун-т.– Дніпропетровськ: Б.в., 2006.– 20 с.
3. Салтовська Н. В. Поетика українських народних загадок: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.07 / Наталія Василівна Салтовська. – Київ: Б.в., 2004. – 17 с.
4. Смольницька О. О. Взаємодія архетипних систем в українських, польських, староанглійських і кельтських загадках(на матеріалі праць І. Я.Франка та Ексетерської книги) / О. О. Смольницька // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 154. – С. 127-133.
5. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1980 р., т. 26, С. 332-346.